

Κείμενα Πολιτικής (Policy Briefs) / 12

Προς μια μακρόπνοη εξαγωγική πολιτική

Από την εσωτερική υποτίμηση στη βελτίωση της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΓΝΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΟΓΛΟΥ

Η πολιτική της «εσωτερικής υποτίμησης» η οποία ακολουθήθηκε από την Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής, στηρίχτηκε στην εκτίμηση ότι η χαμηλή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας οφειλόταν στην ύπαρξη ακαμψιών στην αγορά εργασίας οι οποίες είχαν οδηγήσει σε δυσανάλογη αύξηση του εργασιακού κόστους έναντι των εμπορικών εταίρων της χώρας. Σε αυτό το πλαίσιο ορισμένες αναλύσεις επικαλούνται την πρόσφατη βελτίωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ως έμπρακτη απόδειξη της ορθότητας της συγκεκριμένης επιλογής και επιβεβαίωση της ανάγκης περαιτέρω «απορρύθμισης» των εργασιακών σχέσεων (European Commission, 2014· IMF, 2014).

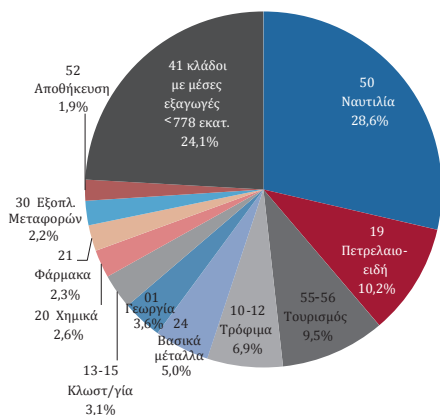
Η συλλογιστική αυτή έχει αμφισβητηθεί έντονα από έρευνες που επισημαίνουν, μεταξύ άλλων, ότι

η βελτίωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών οφείλεται κατά κύριο λόγο στη δραστική μείωση των εισαγωγών (INE ΓΣΕΕ, 2014) και ότι η επικέντρωση στο μοναδιαίο κόστος εργασίας αγνοεί τις αναδιανεμητικές συνέπειες που έχει η συγκεκριμένη επιλογή όσον αφορά τα σχετικά μερίδια της εργασίας και του κεφαλαίου (Felipe and Kumar, 2011· Ιωακείμογλου, 2011).

Το συγκεκριμένο κείμενο πολιτικής προχωρά την κριτική αυτή ένα βήμα παραπέρα, προσθέτοντας μια κλαδική διάσταση. Χρησιμοποιώντας στοιχεία για την εξέλιξη των εξαγωγών, της παραγωγής, της απασχόλησης και της παραγωγικότητας σε επίπεδο αναλυτικών κλάδων (διψήφια κατηγορία ΣΤΑΚΟΔ) κατά την περίοδο 2008-2013 θα δείξουμε ότι:

(α) Οι εξαγωγικές επιδόσεις της Ελλάδας εξαρτώνται από έναν σχετικά μικρό αριθμό κλάδων, οι διακυ-

Διάγραμμα 1: Μεριδία αναλυτικών κλάδων στις ελληνικές εξαγωγές (2008-2013)*

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί (επεξεργασία των συγγραφέων)

Σημείωση: Τα στοιχεία του έτους 2015 αναφέρονται στους μήνες Ιανουάριο έως Σεπτέμβριο.

* Ο μέσος όρος των ετήσιων εξαγωγών για την περίοδο 2008-2013 είναι 778 εκατ. Δώδεκα κλάδοι είχαν μηδενικές εξαγωγές.

μάνσεις των οποίων δεν μπορούν να ερμηνευτούν με βάση το εργασιακό κόστος.

(β) Τα όποια κέρδη στο ύψος των εξαγωγών από τη μείωση του εργασιακού κόστους δεν επαρκούν για να καλύψουν τις απώλειες στην παραγωγή και την απασχόληση που προκλήθηκαν από τη δραστική μείωση της εσωτερικής ζήτησης.

(γ) Η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης δεν αντιμετωπίζει το πρόβλημα της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας, όπως αυτό εκφράζεται από τον αργό τεχνολογικό μετασχηματισμό της ελληνικής οικονομίας και τη συνακόλουθη αδυναμία εξειδίκευσης σε κλάδους υψηλής παραγωγικότητας.

Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι η βελτίωση των εξαγωγικών επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας προϋποθέτει μια μακρόπνοη στρατηγική ενίσχυσης των επενδύσεων και της καινοτομίας τόσο σε κλάδους υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, στους οποίους υπάρχουν αναξιποίητα συγκριτικά πλεονεκτήματα, όσο και σε παραδοσιακούς εξαγωγικούς κλάδους, με υψηλά μερίδια στην παραγωγή και την απασχόληση,

που αντιμετωπίζουν έντονο ανταγωνισμό από χώρες χαμηλού κόστους.

Η εσωτερική υποτίμηση είχε μικρό αντίκτυπο στις εξαγωγές

Μια βασική αδυναμία των αναλύσεων που προκρίνουν τη συνέχιση της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης είναι ότι δεν λαμβάνουν υπόψη τον υψηλό βαθμό συγκέντρωσης των ελληνικών εξαγωγών σε έναν μικρό αριθμό κλάδων, ο οποίος αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 1.

Όπως γίνεται αντιληπτό, οι 11 κλάδοι που ξεπέρασαν το μέσο ετήσιο ύψος εξαγωγών της περιόδου 2008-2013 (778 εκατ. ευρώ) κάλυψαν το 75,9% του συνόλου των εξαγωγών για τα συγκεκριμένα έτη, ενώ όλοι μαζί οι υπόλοιποι 41 κλάδοι που παρουσίασαν εξαγωγική δραστηριότητα συνεισέφεραν μόλις το 24,1%. Εάν μάλιστα απομονώσουμε την επίδραση των τριών μεγαλύτερων εξαγωγικών κλάδων (ναυτιλία, πετρελαιοειδή, τουρισμός), οι οποίοι από κοινού καλύπτουν σχεδόν τις μισές εξαγωγές της περιόδου 2008-2013 (48,2%), δεν προκύπτει ξεκάθαρη σχέση ανάμεσα στο εργασιακό κόστος και στις εξαγωγές. Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 1, η εξαγωγική ανάκαμψη που σημειώθηκε μετά το 2010 οφείλεται κυρίως στην πολύ καλή επίδοση του κλάδου των προϊόντων διύλισης πετρελαίου, που σχεδόν διπλασίασε τις εξαγωγές του. Η θετική αυτή πορεία ήταν αποτέλεσμα των σημαντικών επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν κατά την περίοδο που προηγήθηκε της κρίσης, καθώς επίσης και της επιτυχημένης προσπάθειας αναζήτησης νέων αγορών, προκειμένου να αντισταθμιστεί η χαμηλή εγχώρια ζήτηση, και επήλθε παρά το γεγονός ότι το μέσο ετήσιο εργασιακό κόστος του κλάδου αυξήθηκε κατά περίπου 10 χιλ. ευρώ (Danchev και Μανιάτης, 2014).

Σε αντίθεση με την πετρελαιοβιομηχανία, οι εξαγωγές των υπόλοιπων κλάδων του δευτερογενούς τομέα (μεταποίηση, ορυχεία, ηλεκτρισμός, ύδρευση, κατασκευές) παρουσίασαν διακυμάνσεις, ενώ αξιοσημείωτο είναι ότι μετά το 2011 –όποτε είχε επέλθει η μείωση των μισθών– είχαν πτωτική πορεία.

Πίνακας 1: Εξέλιξη εξαγωγών στους βασικούς κλάδους (2008-2013) (δισ. ευρώ, σταθερές τιμές 2000)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Πρωτογενής τομέας	1,89	1,89	1,90	1,77	1,97	1,93
Πετρελαιοειδή	3,06	3,17	3,73	4,02	5,12	5,52
Λοιπός δευτερογενής τομέας	15,58	12,69	13,47	14,18	13,66	13,70
Ναυτιλία	16,27	11,28	12,36	10,80	9,87	8,95
Τουρισμός	4,07	3,61	3,29	3,68	3,80	4,55
Λοιπές υπηρεσίες	5,80	5,05	4,89	4,96	4,99	5,32
Σύνολο	46,67	37,69	39,64	39,41	39,41	39,97

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί (επεξεργασία των συγγραφέων)

Επίσης, η σημαντική συρρίκνωση του κλάδου της ναυτιλίας ήταν άμεση συνέπεια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και δεν φαίνεται να συνδέεται με αυξήσεις στο εργασιακό κόστος, το οποίο άλλωστε στην περίπτωση της ποντοπόρου ναυτιλίας διέπεται από ειδικό καθεστώς. Ακόμη και στον κλάδο του τουρισμού, θα ήταν παρακινδυνευμένο να αποδώσουμε την παρατηρούμενη εξαγωγική βελτίωση μετά το 2011, η οποία αντέστρεψε μια μακροχρόνια πτωτική πορεία, στη συμπίεση του κόστους εργασίας, διότι υπήρξαν εξωτερικοί παράγοντες, όπως η πολιτική αστάθεια σε όμορους, ευθέως ανταγωνιστικούς προορισμούς, που συνέβαλαν στην αύξηση των αφίξεων ξένων τουριστών.

Συμπερασματικά, το επιχείρημα ότι η εσωτερική υποτίμηση έχει οδηγήσει σε βελτίωση των εξαγωγικών επιδόσεων της Ελλάδας δεν επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα.

Οι εξαγωγές δεν αντιστάθμισαν τις απώλειες από την πτώση της εσωτερικής ζήτησης

Ένα δεύτερο πρόβλημα με την πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης είναι ότι παραβλέπει τον αρνητικό αντίκτυπο που η γενικευμένη συρρίκνωση των μισθών έχει επιφέρει στην εσωτερική ζήτηση και κατά συνέπεια στην παραγωγή και την απασχόληση.

Όπως βλέπουμε στο Διάγραμμα 2, από τους 28 κλάδους που βελτίωσαν τις εξαγωγικές τους επιδόσεις μόνο

5 σημείωσαν ταυτόχρονα αύξηση της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας (ΑΠΑ) τους¹, ενώ στους υπόλοιπους 23 η ΑΠΑ μειώθηκε. Δηλαδή, για την πλειονότητα των κλάδων οι αυξημένες εξαγωγές δεν επαρκούν για να καλύψουν τις απώλειες στην παραγωγή που προκλήθηκαν από τη συρρίκνωση της εσωτερικής αγοράς.

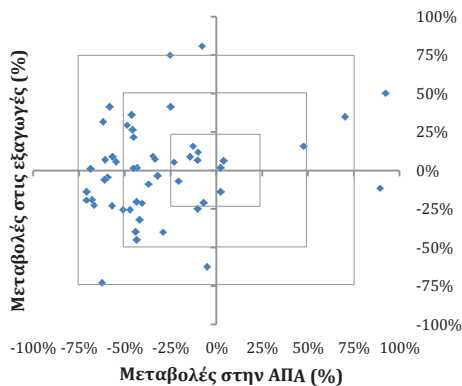
Το ίδιο συμπέρασμα απορρέει αν εξετάσουμε τη σχέση εξαγωγών και απασχόλησης (Διάγραμμα 3). Όπως βλέπουμε, μόνο σε 2 κλάδους παρατηρούμε ταυτόχρονη αύξηση των εξαγωγών και της απασχόλησης,² ενώ σε αρκετές περιπτώσεις η μείωση της απασχόλησης υπερέβη το 50%.

Ένα εύλογο αντεπιχείρημα στα ανωτέρω είναι ότι χωρίς την αντισταθμιστική επίδραση από την αύξηση των εξαγωγών η μείωση της παραγωγής και της απασχόλησης θα ήταν ακόμη μεγαλύτερη. Αυτό όμως δεν επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα μας όπως αποτυπώνονται στα διαγράμματα. Συγκεκριμένα, αν η αύξηση των εξαγωγών είχε σημαντική αντισταθμιστική επίδραση, τότε θα έπρεπε οι ευρισκόμενοι στα άνω αρι-

1. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονται οι κλάδοι γεωργία-κτηνοτροφία και δασοκομία-υλοτομία από τον πρωτογενή τομέα, η παραγωγή φαρμάκων από το δευτερογενή, ενώ υπάρχουν και δύο κλάδοι από τον τριτογενή τομέα (επιστημονική έρευνα και αθλητικές δραστηριότητες).

2. Πρόκειται για τους κλάδους 62-63 (Δραστηριότητες της τεχνολογίας, της πληροφορίας και ενημέρωσης) και 65 (Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία).

Διάγραμμα 2: Μεταβολές στις εξαγωγές και την παραγωγή*

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί ΕΕΔ (επεξεργασία των συγγραφέων)

* Για απεικονιστικούς λόγους δεν περιλαμβάνεται ο κλάδος παροχής ηλεκτρικού ρεύματος που είχε ποσοστιαία αύξηση στις εξαγωγές του κατά 387,2% και μείωση της παραγωγής κατά 59%.

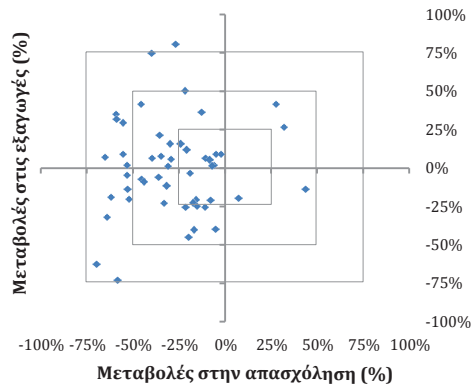
στερά τεταρτημόρια κλάδοι να είναι εγγύτερα στον κάθετο άξονα από τους κλάδους που βρίσκονται στα κάτω αριστερά τεταρτημόρια. Ωστόσο, η διασπορά των παρατηρήσεων εκατέρωθεν του οριζώντιου άξονα είναι και στα δύο διαγράμματα πανομοιότυπη.

Τα συγκεκριμένα ευρήματα δείχνουν ότι το «όφελος» (σε όρους αύξησης των εξαγωγών) από τη μείωση του εργασιακού κόστους είναι μικρότερο από το «κόστος» (σε όρους συρρίκνωσης της παραγωγής και της απασχόλησης) από τη μείωση της εσωτερικής ζήτησης. Επιβεβαιώνουν δε τον ευρύτερο προβληματισμό που έχει αναπτυχθεί σχετικά με την αδυναμία πολιτικών συμπίεσης του μεριδίου των μισθών να ενεργοποιήσουν διαδικασίες οικονομικής ανάπτυξης σε οικονομίες οι οποίες χαρακτηρίζονται από ένα καθοριστικό ζήτησης που αναπτύσσεται μέσω των μισθών (wage led growth) (Μαρσέλλου, 2013).

Η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης δεν αντιμετωπίζει το πρόβλημα της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας

Το τρίτο και βασικότερο μειονέκτημα της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης είναι ότι δεν αντιμετωπίζει το πρόβλημα του αργού τεχνολογικού και

Διάγραμμα 3: Μεταβολές στις εξαγωγές και την απασχόληση*

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί ΕΕΔ (επεξεργασία των συγγραφέων)

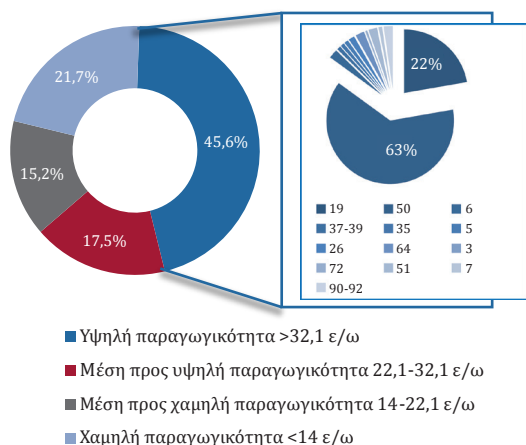
* Για απεικονιστικούς λόγους δεν περιλαμβάνεται ο κλάδος παροχής ηλεκτρικού ρεύματος που είχε ποσοστιαία αύξηση στις εξαγωγές του κατά 387,2% και μείωση της απασχόλησης κατά 26,3%.

παραγωγικού μετασχηματισμού της ελληνικής οικονομίας, το οποίο απορρέει από την αδυναμία ποσοτικής και ποιοτικής συσώρευσης κεφαλαίου, την επίμονη υστέρηση στην ανάπτυξη και την ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών στην παραγωγική διαδικασία και τη συνακόλουθη αδυναμία εξειδίκευσης σε κλάδους υψηλής παραγωγικότητας και προστιθέμενης αξίας.³ Όπως βλέπουμε στο Διάγραμμα 4, μολονότι το 45,6% των συνολικών εξαγωγών της περιόδου 2008-2013 προήλθε από τους κλάδους «υψηλής παραγωγικότητας»,⁴ αυτό οφείλεται στη δεσπόζουσα παρουσία της ναυτιλίας (κωδ. 50) και της πετρελαιοβιομηχανίας (κωδ. 19), που από κοινού αντιπροσωπεύουν το 85% της συγκεκριμένης κατηγορίας. Από την άλλη πλευρά, οι κλάδοι χαμηλής παραγωγικότητας και μέσης προς χαμηλή εξακολουθούν να κατέχουν υψηλό εξαγωγικό μερίδιο (36,9%). Η αδυναμία δραστηρικής μεταβολής του ελληνικού εξαγωγικού προτύπου έρχεται σε αντί-

3. Για το ζήτημα αυτό βλ. Αργεΐτης και Νικολαΐδη (2014) και Γιαννίτσης κ.ά. (2009).

4. Για τον υπολογισμό της παραγωγικότητας χρησιμοποιήθηκε η ΑΠΑ ανά ώρα εργασίας. Αναφορικά με τη μεθοδολογία εκτίμησης της παραγωγικότητας και τον προσδιορισμό των ορίων υψηλής, μέσης και χαμηλής παραγωγικότητας βλ. Αγκαντόπουλος και Ευστράτογλου (αδημοσίευτη μελέτη).

Διάγραμμα 4: Κατανομή εξαγωγών περιόδου 2008-2013 ανάλογα με την παραγωγικότητα του κλάδου

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί λογαριασμοί (επεξεργασία των συγγραφέων)

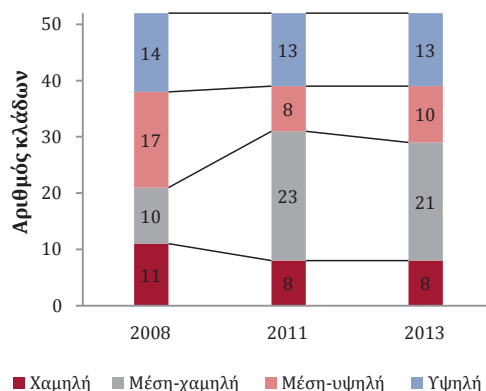
θεση με άλλες νοτιοευρωπαϊκές χώρες οι οποίες έχουν επιτύχει σημαντικές αλλαγές στη σύνθεση των εξαγωγών τους, αναβαθμίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη θέση τους στον διεθνή καταμερισμό εργασίας (Γιαννίτσης κ.ά., 2009).

Θα μπορούσε κάποιος ενδεχομένως να αντικρούσει ότι η μείωση του εργασιακού κόστους αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης λύσης η οποία θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνει και την αναδιάρθρωση του εξαγωγικού προτύπου της ελληνικής οικονομίας. Όμως, το συγκεκριμένο επιχείρημα αγνοεί ότι η ύφεση που προκλήθηκε από την κατάρρευση της εσωτερικής ζήτησης έχει οδηγήσει σε μια ανατροφοδοτούμενη διαδικασία μείωσης των επενδύσεων, συρρίκνωσης του κεφαλαιακού αποθέματος και απαξίωσης του παραγωγικού δυναμικού της χώρας.

Άμεση συνέπεια αυτής της παρατεταμένης διαδικασίας αποεπένδυσης ήταν η υποβάθμιση αρκετών κλάδων μέσης παραγωγικότητας προς υψηλή, στην κατηγορία μέσης παραγωγικότητας προς χαμηλή, γεγονός που υποδηλώνει επιδείνωση της εξαγωγικής διάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας (Διάγραμμα 5).

Η επιδείνωση αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στον τομέα της μεταποίησης, όπου παρατηρήθηκε σημα-

Διάγραμμα 5: Κατανομή κλάδων ανάλογα με το ύψος της παραγωγικότητας (2008-2013)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί (επεξεργασία των συγγραφέων)

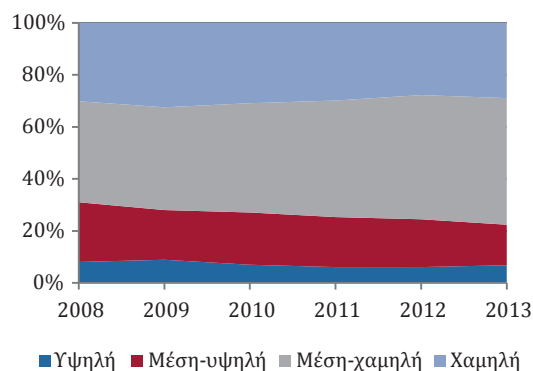
ντική μείωση του μεριδίου των κλάδων με μέση προς υψηλή τεχνολογική εξειδίκευση (Διάγραμμα 6).

Συμπερασματικά, η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης ενέτεινε και παγίωσε τις χρόνιες δομικές αδυναμίες της παραγωγικής και της εξαγωγικής βάσης της ελληνικής οικονομίας.

Προς μια μακρόπνοη εξαγωγική στρατηγική

Από την ανωτέρω συζήτηση προκύπτει ότι η βελτίωση των εξαγωγικών επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας δεν μπορεί να βασιστεί στη μείωση του εργα-

Διάγραμμα 6: Εξαγωγές μεταποίησης ανάλογα με το επίπεδο τεχνολογικής εξειδίκευσης

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί (επεξεργασία των συγγραφέων)

σιακού κόστους αλλά στη βελτίωση της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας μέσω της ενίσχυσης των επενδύσεων και της καινοτομίας σε κλάδους που παρουσιάζουν συγκριτικά πλεονεκτήματα και εξαγωγική δυναμική. Μια πρώτη προσπάθεια προσδιορισμού των κλάδων αυτών παρουσιάζεται ενδεικτικά στο Διάγραμμα 7. Στο συγκεκριμένο διάγραμμα αποτυπώνεται η μέση παραγωγικότητα της εργασίας για τα έτη 2008, 2011 και 2013 στον κάθετο άξονα, η ποσοστιαία μεταβολή των εξαγωγών για την περίοδο 2008-2013 στον οριζόντιο άξονα, καθώς επίσης και το ύψος το εξαγωγών (μέγεθος φυσαλίδων) για τους 11 μεγαλύτερους εξαγωγικούς κλάδους.

Από τους δύο κλάδους υψηλής παραγωγικότητας, η πετρελαιοβιομηχανία παρουσιάζει ιδιαίτερα θετική δυναμική, αφού συνδύασε υψηλά ποσοστά αύξησης των εξαγωγών και της παραγωγικότητας. Θα πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι ένα σημαντικό κομμάτι των εξαγωγών του συγκεκριμένου κλάδου ενσωματώνει την αξία των εισαγωγών αργού πετρελαίου, αξία που δεν καταγράφεται στην ΑΠΑ του κλάδου, με αποτέλεσμα το συνολικό όφελος για την ελληνική οικονομία να είναι σχετικά περιορισμένο. Όσον αφορά τον κλάδο των πλωτών μεταφορών, η ελληνόκτητη ναυτιλία έχει διαχρονικά παρουσιάσει αξιοσημείωτη προσαρμοστικότητα, γεγονός που δημιουργεί προσδοκία αναστροφής της φθίνουσας πορείας όταν βελτιωθεί η διεθνής οικονομική συγκυρία. Όπως όμως και στην περίπτωση των πετρελαιοειδών, προκειμένου η ελληνική οικονομία να επωφεληθεί στον μέγιστο δυνατό βαθμό από την ενδεχόμενη ανάκαμψη του κλάδου, θα πρέπει να δοθεί έμφαση στη δημιουργία πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων, τόσο μέσω της αναβάθμισης της ναυπηγοεπισκευαστικής δραστηριότητας όσο και μέσω της διεύρυνσης των παρεχόμενων ναυτιλιακών υπηρεσιών (μεσιτεία, διαιτησία, ασφάλιση, νηογνώμονες κ.λπ.) (Γράτσος, 2014).

Από τους κλάδους με μέση προς υψηλή παραγωγικότητα (μεταξύ 22,1 και 32,1 ε/ω), ιδιαίτερης αναφοράς χρήζει ο κλάδος παραγωγής φαρμάκων, ο οποίος είναι κλάδος εξαγωγικής αιχμής με υψηλά επίπεδα

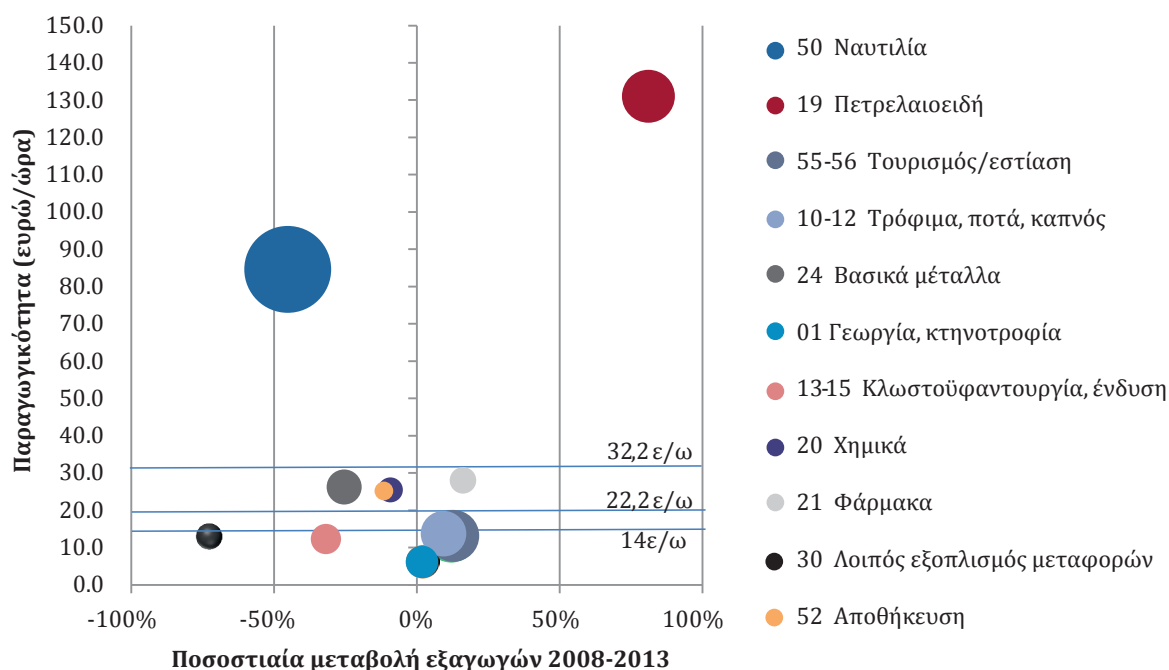
τεχνολογικής εξειδίκευσης και έντασης δεξιοτήτων σε μια συνεχώς διευρυνόμενη διεθνή αγορά. Αποτελεί με δύο λόγια το «πρότυπο» του κλάδου που πρέπει να αναπτυχθεί, ώστε η ελληνική οικονομία να βελτιώσει τη θέση της στον διεθνή καταμερισμό εργασίας. Η σημαντική άνοδος των εξαγωγών του συγκεκριμένου κλάδου εν μέσω της οικονομικής ύφεσης αποτελεί αναμφίβολα θετικό στοιχείο. Ωστόσο, προϋπόθεση για να σταθεροποιηθεί και να ενισχυθεί η υπάρχουσα δυναμική αποτελούν η προσέλκυση ξένων επενδυτών, η συγκέντρωση παραγωγικής δυναμικότητας, ώστε να επιτευχθούν οικονομίες κλίμακας, η υιοθέτηση σύγχρονων στρατηγικών μάρκετινγκ, η διείσδυση σε υποσχόμενες αγορές του εξωτερικού, καθώς επίσης και η ανάπτυξη εγχώριας παραγωγής δραστικών ουσιών, προκειμένου να αυξηθεί η προστιθέμενη αξία του κλάδου (Δαγκαλίδης, 2011· Φίλιππας, 2014).

Όσον αφορά τους κλάδους παραγωγής χημικών και βασικών μετάλλων, η πτώση των εξαγωγών τους συνδέεται άμεσα με την παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία ανέκοψε μια μακρόχρονη θετική πορεία. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η ανάκαμψη της παγκόσμιας οικονομίας θα επιφέρει αυτόματα επάνοδο σε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης, καθώς και οι δύο κλάδοι αντιμετωπίζουν εντεινόμενο ανταγωνισμό από αναδυόμενες οικονομίες.

Από τους κλάδους με μέση προς χαμηλή και χαμηλή παραγωγικότητα ξεχωρίζουν η γεωργία-κτηνοτροφία, η βιομηχανία τροφίμων και ο τουρισμός. Κοινό χαρακτηριστικό των συγκεκριμένων κλάδων είναι ότι έχουν μεγάλο μερίδιο τόσο στην ΑΠΑ όσο και στην απασχόληση, ενώ οι έντονες διασυνδέσεις μεταξύ τους όσο και με άλλους κλάδους δημιουργούν σημαντικά πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα.

Μολονότι και οι τρεις αυτοί κλάδοι κατάφεραν να αντεπεξέλθουν ικανοποιητικά στην κρίση διατηρώντας ή και βελτιώνοντας οριακά τις εξαγωγικές τους επιδόσεις, παρουσιάζουν σημαντικά αναξιοποίητα συγκριτικά πλεονεκτήματα. Ειδικότερα όσον αφορά τον τουρισμό, θα ήταν σκόπιμο δοθεί έμφαση σε εξειδικευμένες τουριστικές δραστηριότητες, όπως η

Διάγραμμα 7: Εξαγωγές και παραγωγικότητα στους κυριότερους εξαγωγικούς κλάδους*

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί λογαριασμοί (επεξεργασία των συγγραφέων)

* Το μέγεθος των φυσαλίδων αντιστοιχεί στο μέσο ύψος των εξαγωγών για την περίοδο 2008-2013. Οι οριζόντιες γραμμές ορίζουν το ανώτερο και κατώτερο τεταρτημόριο με βάση τη μέση παραγωγικότητα των ετών 2008, 2011 και 2013.

παραθεριστική κατοικία αλλοδαπών, ο θεραπευτικός και πολιτιστικός τουρισμός, ο τουρισμός γεγονότων (συνεδριακός και αθλητικός), ο τουρισμός πόλης και ο αγροτουρισμός, ώστε να αντιμετωπιστούν οι εγγενείς αδυναμίες του ακολουθούμενου μοντέλου του μαζικού τουρισμού (υψηλή εποχικότητα, αδυναμία προσέλκυσης τουριστών υψηλού εισοδήματος) (Σιγάλα και Χρήστου, 2014). Όσον αφορά τον αγροτροφικό τομέα, αποτελεί κοινό τόπο ότι η Ελλάδα δεν έχει καταφέρει να αξιοποιήσει πλήρως τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που δημιουργούν οι φυσικοί πόροι και οι άριστες κλιματολογικές συνθήκες, ενώ η εξάρτηση από τις επιδοτήσεις έχει δημιουργήσει στρεβλώσεις. Σε αυτό το πλαίσιο θα ήταν σκόπιμο αφενός να επιδιωχθεί η μείωση του κόστους παραγωγής μέσω της χρήσης νέων τεχνολογιών και της προώθησης συνεργατικών σχημάτων που δημιουργούν οικονομίες κλίμακας και αφετέρου να γίνει αναπροσανατολισμός της παραγωγής προς προϊόντα υψηλής ποιότητας και προστιθέμενης

αξίας, με έμφαση στην τυποποίηση, την πιστοποίηση και την οργανωμένη προώθηση (Λεκκός και Λεβεντάκης, 2015· Δαμιανός και Βλάχος, 2014).

Ιδιαίτερης αναφοράς χρήζει επίσης ο κλάδος της κλωστοϋφαντουργίας, ο οποίος αποτελούσε βασικό εξαγωγικό πυλώνα της ελληνικής οικονομίας, όμως, λόγω της κατάργησης των ποσοστώσεων στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, έχει οδηγηθεί σε σημαντική συρρίκνωση η οποία φαίνεται να είναι μη αναστρέψιμη δεδομένου ότι οι ελληνικές επιχειρήσεις αδυνατούν να ανταγωνιστούν τις χώρες χαμηλού κόστους. Εξαιρεση αποτελούν συγκεκριμένες «νησίδες αγοράς» προϊόντων με υψηλή ποιότητα, όπως τα γουναρικά, τα πλεκτά υφάσματα και τα μικρά είδη (τούλια, δαντέλες, κεντήματα), στα οποία οι ελληνικές επιχειρήσεις διαθέτουν τεχνογνωσία και ειδικευση (Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εξαγωγέων, 2007).

Θα πρέπει τέλος να σημειώσουμε ότι υπάρχουν κλάδοι που έχουν σχετικά χαμηλές εξαγωγές, αλλά θα μπορούσαν υπό προϋποθέσεις να εξελιχθούν σε εξαγωγικούς πυλώνες. Για παράδειγμα, ο υποκλάδος των ιχθυοκαλλιεργειών έχει παρουσιάσει τα τελευταία χρόνια σημαντική εξαγωγική δυναμική με αιχμή την τσιπούρα και το λαυράκι (Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εξαγωγέων, 2007). Επίσης, στον τριτογενή τομέα η παροχή υπηρεσιών υγείας και η πανεπιστημιακή εκπαίδευση σε τομείς όπως οι κλασικές σπουδές αποτελούν κλάδους με σημαντικές, πλην όμως αναξιοποίητες, δυνατότητες ανάπτυξης (Εμμανουηλίδης και Τραυλός, 2014: 497).

Συμπεράσματα

Στο σύντομο αυτό κείμενο δείξαμε ότι η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης που ακολουθήθηκε τα τελευταία χρόνια όχι μόνο απέτυχε να οδηγήσει σε εξαγωγική άνθηση, αλλά αντίθετα επηρέασε αρνητικά την παραγωγή, την απασχόληση και τη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Επομένως, η στρατηγική της συμπίεσης του εργασιακού κόστους δεν προσφέρει έξοδο από την παρούσα οικονομική κρίση, αλλά αντίθετα αποτελεί μέρος του προβλήματος.

Σε αυτό το πλαίσιο προτείνουμε μια συνεκτική και μακροπρόθεσμη εξαγωγική στρατηγική με τριπλή στόχευση. Ο πρώτος στόχος είναι η ενίσχυση της διασύνδεσης των κλάδων της ναυτιλίας και των πετρελαιοειδών, οι οποίοι αποτελούν τις δύο σημαντικότερες εξαγωγικές δραστηριότητες, με άλλους κλάδους, ώστε να δημιουργηθούν πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα και να αξιοποιηθούν πλήρως οι παρούσες ή οι δυνητικές εξαγωγικές επιδόσεις. Ο δεύτερος είναι η περαιτέρω ανάπτυξη δυναμικών κλάδων υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, όπως η φαρμακοβιομηχανία, ώστε να προωθηθεί η παραγωγική αναδιάρθρωση της ελληνικής οικονομίας. Ο τρίτος είναι η αναβάθμιση παραδοσιακών εξαγωγικών κλάδων έντασης εργασίας που διατηρούν μεγάλα μερίδια στην απασχόληση και την ΑΠΑ (αγροτροφικός τομέας, τουρισμός), προκειμένου

να αντιμετωπιστεί ο εντεινόμενος διεθνής ανταγωνισμός και να αντισταθμιστούν οι αρνητικές συνέπειες από τη συρρίκνωση της άλλοτε κραταιάς κλωστοϋφαντουργίας.

Βιβλιογραφία

- Αγναντόπουλος, Α. και Ευστράτογλου, Α. *Ο Ρόλος των Εξαγωγών στην Ελληνική Οικονομία: Μια Κλαδική Προσέγγιση*, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ (αδημοσίευτη μελέτη).
- Αργεΐτης, Γ. και Νικολαΐδη, Μ. (2014). *Οικονομική Κρίση και Παραγωγική Αναδιάρθρωση στην Ελλάδα: Ο Ρόλος της Μεταποιητικής Βιομηχανίας*, Μελέτη 28, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Γιαννίτσης, Τ., Ζωγραφάκη, Σ., Καστέλλη, Ι. και Μαυρή, Δ. (2009). *Ανταγωνιστικότητα και Τεχνολογία στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Γράτσος, Δ.Γ.Α. (2014). «Αναπτυξιακή εθνική ναυτιλιακή στρατηγική», στο Μασουράκης, Μ. και Γράτσος, Χ. (επιμ.), *Ανταγωνιστικότητα για Ανάπτυξη: Προτάσεις Πολιτικής*, Ελληνική Ένωση Τραπεζών.
- Δαγκαλίδης, Α. (2011). *Παραγωγή και Εμπορία Φαρμάκων*, Κλαδική Μελέτη 15, Μονάδα Οικονομικής Ανάλυσης και Αγορών, Τράπεζα Πειραιώς.
- Δαμιανός, Δ. και Βλάχος, Γ. (2014). «Περί μίας εθνικής στρατηγικής για τη γεωργία και τα τρόφιμα», στο Μασουράκης, Μ. και Γράτσος, Χ. (επιμ.), *Ανταγωνιστικότητα για Ανάπτυξη: Προτάσεις Πολιτικής*, Ελληνική Ένωση Τραπεζών.
- Danchev, S. και Μανιάτης, Γ. (2014). *Ο Κλάδος Διύλισης Πετρελαίου στην Ελλάδα: Συμβολή στην Οικονομία και Προοπτικές*, IOBE.
- Εμμανουηλίδης, Π. και Τραυλός, Ν. (2014). «Στρατηγική επιχειρηματική/ανταγωνιστικότητα», στο Μασουράκης, Μ. και Γράτσος, Χ. (επιμ.), *Ανταγωνιστικότητα για Ανάπτυξη: Προτάσεις Πολιτικής*, Ελληνική Ένωση Τραπεζών.
- European Commission (2014). «The second economic adjustment programme for Greece: Fourth Review», *European Economy Occasional Papers*, 192.
- IMF (2014). «Greece: Fifth review under the extended arrangement under the extended fund facility, staff report», IMF Country Report, No 14/151.

- INE ΓΣΕΕ (2014). *Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση: Ετήσια Έκθεση 2014*, Αθήνα.
- Ιωακείμογλου, Η. (2011). *Κόστος Εργασίας, Περιθώρια Κέρδους και Ανταγωνιστικότητα στην Ελλάδα 1995-2009*, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ.
- Λεκκός, Η. και Λεβεντάκης, Α. (2015). *Η Συμβολή και οι Προοπτικές του Αγροτροφικού Τομέα στην Ελλάδα*, Τράπεζα Πειραιώς.
- Μαρσέλλου, Α. (2013). *Η Επίδραση της Λειτουργικής Διανομής Εισοδήματος στις Συνιστώσες της Συναθροιστικής Ζήτησης της Ελληνικής Οικονομίας*, Μελέτη 24, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Μασουράκης, Μ. και Γράτσος, Χ. (επιμ.) (2014). *Ανταγωνιστικότητα για Ανάπτυξη: Προτάσεις Πολιτικής*, Ελληνική Ένωση Τραπεζών.
- Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εξαγωγέων (2007). «Μεταβολές στην ποιοτική εξειδίκευση των ελληνικών εξαγωγών», σελ. 1-16, www.pse.gr/erevnes.
- Σιγάλα, Μ. και Χρήστου, Ε. (2014). «Από τον μαζικό τουρισμό στον τουρισμό της εμπειρίας», στο Μασουράκης, Μ. και Γράτσος, Χ. (επιμ.), *Ανταγωνιστικότητα για Ανάπτυξη: Προτάσεις Πολιτικής*, Ελληνική Ένωση Τραπεζών.
- Felipe, J. and Kumar, U. (2011). "Unit labor costs in the Eurozone: The competitiveness debate again", Working Paper 651, Levy Institute of Economics.
- Φίλιππας, Ν. (2014). *Αναπτυξιακές Προοπτικές της Ελληνικής Φαρμακοβιομηχανίας για την Εγχώρια και τη Διεθνή Αγορά*, ΚΕΠΕ.

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α
106 81, Αθήνα
Τηλ. +30 2103327779
Fax +30 2103304452
www.ineobservatory.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο
είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη
τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Γλωσσική επιμέλεια - Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα
Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Αραμπέλλα Λαζαρίδου
Εκτύπωση - Παραγωγή: ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ
ISSN: 1792-9989

Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό
Κοινωνικό Ταμείο και το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής
Ασφάλισης στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος
«Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού» 2007-2013.

